

Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Oluş Süreci

The Process of Ankara's Formation as the Capital of the Republic of Türkiye

İhsan Seddar Kaynar

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniv, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Tarihi Bölümü

Assist. Prof. Dr., Hakkâri University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Economic History, Hakkâri/Türkiye

E-posta: seddar@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3446-2310

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/ Winter-December

Geliş/Received: 22 Ekim/October 2022

Kabul/Accepted: 19 Aralık/December 2022

Yayın/Published: 31 Aralık/December 2022.

Atıf/Cite As

Kaynar, İhsan Seddar. "Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Oluş Süreci". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2022), 11/37: 324-347.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İhsan Seddar Kaynar)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: İhsan Seddar Kaynar % 100

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi> **e-mail to:** demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Copyright © Published by Serkan Yorgancılar, Ankara-Turkey.

Öz

Türkiye siyasi tarihinde Ankara, 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Heyeti Temsiliye üyeleri ile birlikte gelişinden sonra görünür olmuştur. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi bu şehirde açılmış, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte 13 Ekim 1923'de idari yapının merkezi Ankara ilan edilmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti ile kurumsal pek çok bağı koparıırken, kendisine yeni bir şehri idare merkezi seçmiştir. Bu kopuş/değişim sürecinde devletin temel nitelikleri ve kavramların bir kısmı aynen korunurken, bir kısmı da değişime uğramış ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Çalışmada, İstanbul'un önemi ve onun payitaht olma kriterleri incelendikten sonra, Ankara'nın idare merkezi olarak öne çıkarken savaş ve gıda sanayii sektörlerinin gelişim süreçleri değerlendirilecektir. Savaş sanayisinin temelleri imalatı harbiye atölyeleri olarak Milli Mücadele döneminde atılmış; 1921-1922 yıllarında kurulan "Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü" ile kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur. Ankara, Milli Mücadelenin idare edildiği, silahların ve cephanenin üretildiği ve savaş sanayiinin yoğunlaştığı bir mekan olmuştur. Ankara'da erken bir tarihte kurulan savaş sanayiine rağmen, artan nüfusun gıda ihtiyaçlarına yanıt verebilecek modern ziraat teknikleri ile tarımsal üretim yapan gıda sanayii 1924-1925 yıllarında kurulmuştur. Ankara'nın 1923'te idare merkezi olarak ilan edilmesinden sonra "Orman Çiftliği" ve çevresindeki çiftlikler ıslah edilerek Ankara pazarında ilk kitlesel tarımsal üretim yapılmış ve yıllar içinde çiftlikler genişleyerek önemli gıda fabrikaları açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Başkent, Belediye, Askeri Fabrikalar, Orman Çiftliği

Abstract

Ankara became visible in the political history of Turkey after Mustafa Kemal and the other members of "Heyeti Temsiliye" moved there on 27 December 1919. TBMM was opened on 23 April 1920 in this city. Ankara was firstly announced the centre of administrative affairs on 13 October 1923 and, the laterly Republic was declared on 29 October 1923. While Republic of Turkey was founding, she broke many institutional relations with the Ottoman, especially an administration center. In the process of break/continuity, some of the concepts and the basic characteristics of the state were reserved, others had undergone a change or had been completely disappeared. In the paper, after examining İstanbul's importance and the criteria of "payitaht", Ankara became forward as an administrative center in terms of the development of the war and food industry sectors in there. The foundations of the war industry were started during the period of War of Independence as a workshops; finally "Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü" had been established in 1921-1922. Ankara has become a place where the War of Independence was ruled, at the same time, weapons and ammunition were

produced and the war industry intensified. Despite the war industry that was founded in Ankara at an early date, a food industry was established in 1924-1925. New comers to Ankara needed to supply their subsistence by using modern agricultural techniques. After the declaration of Ankara as an administrative center in 1923, "Orman Çiftliği" and the surrounding farms were opened the farm and the first massive agricultural production directed to the Ankara market was made, and important food factories were opened by expanding the farms over the years.

Keywords: Ankara, Capital City, Municipality, Military Factories, Orman Farm

Giriş

Ankara şehri, 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Temsil Heyeti üyeleri ile birlikte gelişinden sonra diğer vilayet merkezleri arasından sıyrılarak kendi halinde bir şehir olmaktan çıkmaya başlamıştır. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi bu şehirde açılmış, Milli Mücadele buradan yönetilmiş, saltanat burada kaldırılmış, Cumhuriyet burada ilan edilmiş ve Gazi Mustafa Kemal Paşa yeni kurulan ülkenin ilk Reiscumhur'u olarak burada seçilmiştir. İşgal altında olan İstanbul şehrinin payitahtlığı devam ederken ikinci bir merkez olarak ortaya çıkan Ankara'nın hukuki durumunun kesinleştirilmesi için 1923 yılına kadar TBMM içinde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur (Kaynar, 2020). Bu girişimlerde İstanbul ve Ankara'nın hukuki durumu sonuçlanmamış, en sonunda 1923 yılında Lozan Barış Anlaşması sonrasında İstanbul'daki işgalin sona ermesi ile Ankara'nın *karar merkezi* olmasına *karar* verilmiştir. Meclis gündeminde süren tartışmalarda Ankara'nın *payitaht* olmadığı özellikle vurgulanmıştır. Payitaht, İstanbul'u ifade eden özel bir terim olarak kalmış ve Ankara için *devlet merkezi* ya da *hükümet merkezi* gibi daha özenli ifadeler seçilmiştir. Ankara'nın hukuki durumu, halifeliğin kaldırılması sonrasında 1924 yılında *kanun* maddesine dönüştürülerek *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*'na *karar merkezi* olarak eklenmiştir. 1945 yılında kanun metinlerinin dili Türkçeleştirilirken Ankara'nın *karar merkezi* yerine *başkent* olması uygun görülmüştür.

Yeni kurulan cumhuriyet ile onun Osmanlı'dan devraldığı kurumsal yapıda kopuşa en önemli kanıt olarak İstanbul'dan vazgeçilerek Ankara'nın merkez seçilmesi gösterilse de, geçiş sürecinde devletin temel nitelikleri ve kavramların bir kısmının aynen korunduğu görülmektedir. Bu yazıda cumhuriyete geçişte İstanbul'un yerini Ankara'nın alış süreci; meclis tutanakları ve kanun metinleri kaynak olarak kullanılarak tartışmaya açılacaktır. Ankara'nın vilayet merkezinden

hükümet merkezine dönüşüm süreci olarak adlandırılabilir bu geçişte payitaht ve şehremaneti terimleri tartışmaya açılacak; şehremaneti kurumunun Ankara'da uygulanması, askeri fabrikaların kurulacağı güvenli bir merkez olarak Ankara'nın seçilmesi ve artan nüfusun yaşasının sağlanmasına önemli bir katkı olan Gazi Çifliği üzerinde durulacaktır.

1. İstanbul'un Payitahtlığından Ankara'nın Başkentliğine

Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'a payitaht olarak atıf yapan ilk hukuki metin 1876 *Kanunu Esasi'si*dir. İstanbul, 119 maddeden oluşan Kanuni Esasi'nin 7 maddelik *Memâliki Deoleti Osmaniye* bölümünün 2. Maddesi'nde geçmektedir (Gözler, 1999, 30-63). Payitahtın İstanbul olduğunu belirten madde şöyledir: "*Devleti Osmaniye'nin payitahtı İstanbul şehridir ve şehri mezkûrun sair Osmaniye'den ayru olarak bir gûne imtiyaz ve muafiyeti yoktur.*". 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra tekrar toplanan Meclisi Mebusan, Kanuni Esasi'de bazı değişiklikler yapsa da İstanbul ile ilgili olan bu madde aynen korunmuştur. İmparatorluk döneminde İstanbul'a atıf yapan son belge İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'ın 28 Ocak 1920 tarihli toplantısında kabul edilen 6 maddelik *Misakı Milli*'dir (Kaymaz, 1976). 4. Maddesinde İstanbul'un önemine vurgu yapmak üzere *Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiyye, Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye* ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadeler İstanbul işgal edilmeden önce İstanbul ile Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuki ve idari ilişkisini açıklayan son ifadelerdir: İstanbul şehri "*İslam halifeliğinin karar merkezi*", "*saltanatın payitahtı*" ve "*Osmanlı'nın hükümet merkezi*"dir. Misak-ı Milli'nin 4. Maddesi'nin en yaygın çevirisi "*İslam Halifeliğinin ve Yüce Saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükümetinin başkenti olan İstanbul kenti*"dir (Soysal, 2000, 15). Ancak payitaht kavramının doğrudan başkent olmaması, bunu yapılan meclis tartışmalarında açıkça görmemiz ve dönemin gazetelerinin kullandığı ifadelerle bakıldığında, payitaht yerine başkent tercihi, bu çeviriyi tartışmalı yapmaktadır.

16 Mart 1920'de İstanbul, İtilaf Devletlerince resmi olarak işgal edilirken Meclis-i Mebusan dağıtılmış ve üyelerinin bir kısmı tutuklanmıştır. 27 Aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Temsil Heyeti, İstanbul'un işgali ile dağıtılan meclisin üyelerini Ankara'ya davet ederek; 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ni açmıştır. Ankara'da açılan meclisin ilk toplantısından kısa bir süre sonra, kendi içinden hükümet görevini yerine getirmesi için 2 Mayıs 1920'de çıkarılan 3 numaralı kanun ile *İcra Vekilleri Heyeti* kurulmuştur. Ankara'daki mecliste 24 Mayıs 1920'de alınan 17 numaralı karar ile

İstanbul'daki hükümet gayri meşru ilan edilmiş ve yaptığı terfilerin yok hükmünde olduğuna karar verilmiştir.

1.1. Payitaht Komisyonu

1920'den itibaren Ankara'da açılan TBMM'nin Zabıt Cerideleri incelendiğinde, meclisin Ankara'daki varlığının geçici olarak düşünüldüğü, ancak İstanbul işgal altında olduğu için İstanbul'a gidişin mümkün olmadığı kabullenildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle 1920'den itibaren meclisin toplandığı Ankara dışında başka bir merkez seçilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Zabıtlarda görülen ilk girişimin 1921 yılının ilk aylarında yapıldığıdır. Konu, *İcra Vekilleri Riyaseti* tarafından iki ay içinde meclisin gündemine getirilmiş ve hükümetin yeni merkezinin seçiminde 4 kriter kullanılması benimsenmiştir. İlk kriter askeri gerekçelere göre belirlenmiştir. Sonra uzmanlardan oluşan bir komisyonun inceleme yapması, daha sonra 10 aşamalı bir değerlendirme yapılması ve en son olarak bahar aylarında inşaatlara başlanarak 1921 yılının kışına Hükümet'in taşınabileceği bir şehir seçilmesi gerektiği kriter olarak konulmuştur. Bu ilk girişimde Ankara ve İstanbul dışında yeni bir yerin seçimi, orada yapılacak inşaatlar ve oraya taşınma dahil, herşeyin 1921 yılının içinde bitirilmesi planlandığı düşünülmektedir.

Merkez olacak şehir seçilirken; sahile yakın, ülkenin dört bir yanına demiryolu ile bağlanabilen, elektrik üretebilecek su kaynaklarına ve kömür madenlerine yakın olan, ormanlık bir sahaya ve genel kullanıma uygun su kaynaklarına yakın, havası güzel, büyük bir şehir kurmaya uygun arazisi olan, inşaat malzemesi kolay tedarik edilebilecek ve medeni bir şehir için gerekli hususları bulundurmasına dikkat edecektir. Bu kriterler çerçevesinde; Müdafa-i Milliye, İktisat, Nafia ve Sıhhiye Vekaletlerinden memurlar ile üç mebusun beraber çalışacağı; yeni hükümet merkezini seçecek *Payitaht Komisyonu* oluşturma kararname taslağı hazırlanmıştır. İcra Vekilleri Heyetinin kurulacak Komisyona meclisten istediği üyeler Bayezid Mebusu Refik, Sivas Mebusu Rasim ve Çorum Mebusu İsmet Bey'dir.

İstanbul ve Ankara dışında seçilecek yeni payitahta 1921 yılı bitmeden taşınması düşünülmektedir. Yeni payitahtın, hükümet merkezi olarak inşasına hemen başlanacak, fabrika ve binalar yapılacak ve Milli Mücadele oradan sürdürülecektir. Her ne kadar işgal altında olsa da İstanbul'un payitahtlığına alternatif üretilmeyecek ve İstanbul'un sadece *merasim merkezi* olarak kalması

düşünülmüştür. Kararnameyi İcra Vekilleri heyetinin tamamının imzalamış olduğuna dikkat edilirse, Meclis'in seçtiği ilk hükümetin bütün üyelerinin fikir birliği etmiş olması; İstanbul'dan vazgeçildiği, Ankara'da da devam edilmek istenmediğini göstermektedir. Mecliste tartışmalar başladığında mebuslar için İstanbul'un halen vazgeçilmez olduğu ve ona bir alternatif aramanın gereksiz olduğu görüşünün baskın olduğu ortaya çıkmıştır. Komisyona üç üye verilmekten ibaret bu tasarıya; mecliste okunduğu ilk andan itibaren ret sesleri ile şiddetli tepkiler gösterilmiştir. Oylama sonucunda 26'ya karşı 71 oyla reddedilmiştir. Bu tartışmalar sırasında Mahmut Şevket Paşa'nın 1910 yılında bir heyet oluşturup Anadolu'ya gönderdiği, tetkikat yaptırdığı ve o zamanki hükümete rapor verdiği meclis kürsüsünde konuşulmuştur. Mecliste yapılan tartışmalardan, payitahtın İstanbul'dan Anadolu'da bir yere taşınması fikrinin çok erken bir tarihte ortaya çıktığı, Birinci Dünya Savaşı sırasında ise taşınma fikrinin daha da güçlendiği anlaşılmaktadır.

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen 85 numaralı *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*'nda, idari yapının şekillendirilmesi büyük bir yer tutsa da herhangi bir şehir adı kanunda yer alamamıştır. Teşkilat-ı Esasiye kanunu hazırlanırken payitahtın değiştirilmesi çalışmaları da başlamıştır. İmalat-ı Harbiye hakkında Erkan-ı Harbiye'nin görüşünün oluşması uzadığı için, Teşkilatı Esasiye'nin kabulünden 10 gün sonra *Payitaht Komisyonu* belirlenmesi meclis gündemine getirilmiştir. Muhtemelen bu nedenle İstanbul ya da Ankara'nın konumu ve niteliğine dair özel bir vurguda bulunulmamıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilirken, gecikmeli meclis gündemine geldiği için yeni payitaht arayışı meclisten onay alamamıştır. Tartışmaların şiddeti ve mebusların gösterdiği tepki nedeniyle 1921 yılında payitaht belirleme çabaları sonuçsuz kalmış ve belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.

1.2. Başkent Terkibi

Milli Mücadelenin çatışmalı dönemi son erdikten sonra, Ankara'nın hukuki varlığı açısından dönüm noktası 30 Ekim 1922'de alınan 307 ve 1 Kasım 1922'de alınan 308 numaralı Kararlar olmuştur. Bu iki karar ile Osmanlı Devleti'nin varisinin *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* olduğu açıklanarak padişahlık tarihe karışmıştır ve Teşkilat-ı Esasi'ye bağlı olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin geçerli olduğunu, İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den beri hükümsüz olduğu ve ayrıca Halifelik'in Osmanlı hanedanına ait olması nedeniyle, TBMM tarafından Osmanlı ailesinden şartları taşıyan birisine halifelik verilmesi

kararlaştırılmıştır. Bu iki kararın Meclis görüşmeleri yoğun tartışmalara sahne olmuştur. 307 ve 308 nolu kararlar ile İstanbul'un *Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye* ve *Merkez-i Hükümet-i Osmaniye* nitelikleri sona ermiş ve geriye sadece *Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiyye* kalmıştır.

16 Mart 1920'den sonra resmen işgal edilen İstanbul'un payitahtlığı konusunda nihai bir karar verilmesi zorunluluğu yaratan durum, şehirdeki işgalin sona ermesi ile ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması sonucunda 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Anlaşması'na göre Ekim ayının ilk haftasına kadar İstanbul işgalinin bitmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'dan yabancı askerlerin tahliyesi 2 Ekim'de başlamış ve 6 Ekim 1923'de Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu, İstanbul'da denetimi sağlamıştır. 6 Ekim 1923'den sonra, Ankara'da yeni kurulan Devlet için hem Ankara'nın hem de İstanbul'un hukuki konumunun resmileştirilmesi gerekmiştir. Lozan'da başarılı bir diplomat olarak öne çıkan Malatya mebusu İsmet Paşa [İnönü] ve arkadaşlarının hazırladığı düzenleme 10 Ekim'de Meclis gündemine *kanun teklifi* olarak getirilmiştir. Ali Fethi Bey başkanlığındaki hükümette Dahiliye Vekili olan İsmet Paşa, bir hükümet üyesi olarak değil, meclisin üyesi bir mebus olarak kanun teklifini meclis gündemine getirmiştir (Selek, 1987, 166). İsmet İnönü anılarında başka bir hükümet üyesinin bu öneriye şerh düşmesini engellemek için böyle bir yola başvurduğunu yazmaktadır.

13 Ekim 1923'de kabul edilen 27 numaralı *Karar* ile *Ankara şehrinde makarrı idare oluşturulması* büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. İsmet Paşa, Ankara'nın hukuki durumunu meclis gündemine *Kanun* teklifi olarak getirmiş, Meclis'te *Karar'a* dönüşmüş ve *Kanuni Esasiye'ye* bir kanun maddesi ilave edilmediği oturumu yöneten Ali Fuad Paşa [Cebesoy] tarafından özellikle vurgulanmıştır. Tunalı Hilmi Bey, Hilafetle saltanat ayrıldıktan ve saltanat kaldırıldıktan sonra İstanbul'un sadece hilafet merkezi olarak kaldığını hatırlatmaktadır. Ankara'nın hukuki durumu için seçilen "karar merkezi" ifadesi, İstanbul'un yerine yeni payitaht olmadığını açıkça göstermektedir. 3 Mart 1924'te 431 numaralı kanun ile Halifelik makamı kaldırılınca, İstanbul'un halifeliğin karar merkezi olduğunu belirten *Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiyye* niteliği de ortadan kalkmıştır. İstanbul, 3 Mart 1924'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin herhangi bir vilayetine dönüşmüştür. Böylece Ankara'nın hükümet merkezi olmasının Mecliste alınan bir Karar'dan Kanun'a dönüşmesinin önündeki son engel de ortadan kalkmıştır. 20 Nisan 1924 kabul edilen *Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun* 2. maddesi "*Türkiye Devleti'nin dini, din-i*

İslam'dır; resm-i dili Türkçe'dir; makarrı Ankara şehridir." haline getirilmiş ve Ankara'nın hükümet merkezi olarak belirlenen konumu Anayasaya alınmıştır (Gözler, 1999, 73-79). Mecliste yapılan tartışmalarda Ankara'nın yeni payitaht olmadığı özellikle vurgulanmıştır. "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nun 2. Maddesi 1928 ve 1937 yıllarında değiştirilmiş, "*makarrı Ankara şehridir*" ifadesi aynen korunmuştur. Resmi metinlerde ve 1930lar boyunca Ankara'dan bahseden gazete ve kitaplarda, özenli bir dil kullanılarak "hükümet merkezi" ya da "devlet merkezi" olarak bahsedilmiştir. Ancak vatandaşın dilinde Ankara, İstanbul'un yerini almış ve "payitaht" olarak kullanılmaya devam etmiştir.

10 Ocak 1945 tarihinde kabul edilen 4695 sayılı yasa ile kanunların dili Türkçeleştirilmiş, *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, *Anayasa* adını almıştır. Ankara için ilk defa 1945 yılında *başkent* kullanılmış; yeni adıyla Anayasa'nın 2. Maddesi'nin ilgili kısmı "*Başkent Ankara'dır*"a dönüştürülmüştür. Türkçeleştirilirken *başkent* kullanımının seçilmesinin gerekçesi şöyledir: "*Kent eski Türkçede şehir demektir. Köylü kentli tâbiri içinde dilimizde henüz yaşamaktadır. Makarrı Hükümet (capitale, Hauptstadt) yerine başkent terkibi içinde canlandırılmıştır.*" 1945'e kadar Meclis görüşmelerinde, tartışmalarda kullanılan *hükümet merkezi* ifadesi yerini artık *başkent*'e bırakmıştır.

2. Vilayet Merkezinden Hükümet Merkezine Dönüşüm

Cumhuriyet'in ilanından ve şehrin *karar merkezi* olarak belirlenmesinden sonra, Ankara'daki bu idari farklılığa eşlik edecek ve bu vurguya uygun olacak şekilde, Ankara'da diğer şehirlerden farklı bir yerel yönetim örgütlenmesi kurulmuştur. İstanbul Şehremaneti'ne benzer şekilde bir belediye örgütlenmesi kurularak 1924-1930 yılları arasında Ankara'nın vilayet merkezinden hükümet merkezine dönüşümü yapılacaktır. İmparatorluğun payitahtı İstanbul için özel bir idare şekli olarak yıllar içinde oluşturulan Şehremaneti uygulaması, Cumhuriyet sonrası Ankara'nın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlanarak Ankara'da uygulanmaya başlanmıştır. Hatta kurumun iyi çalışabilmesi için İstanbul'un görev başındaki şehremini doğrudan Ankara'ya atanarak, uygulamanın başarılı olmasına çalışılmıştır.

İstanbul Şehremaneti, 1855 yılında kurulan ilk yerel yönetim kurumudur. Şehremaneti'nin başında *şehremini* adı verilen bir merkezi hükümet memuru bulunmakta ve idari şemada İstanbul'u yöneten bir vali atanmamaktadır. İstanbul'daki uygulamayı örnek alan *Ankara Şehremaneti*, 16 Şubat 1924 günü kabul edilen 14 Maddelik 417 sayılı *Ankara Şehremaneti Kanunu* ile kurulmuştur. Meclis'te

yapılan tartışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, yeni bir Belediye Kanunu çıkarılana kadar Ankara'ya özel bir kanun çıkarılmıştır. Yeni bir merkez olarak Ankara'nın imarına bir an önce başlanması gerektiği için Ankara'ya öncelik tanınmıştır. İstanbul için yürürlükte olan Şehremaneti Kanununun üzerinde küçük tadilatlar yapıldıktan sonra Ankara'da aynen uygulanmaya başlamıştır. Ankara Şehremaneti, Dahiliye Vekaletine bağlı olarak kurulmuş ve faaliyetlerinden de aynı vekalet sorumlu olarak belirlenmiştir. Kanunun Meclisteki görüşmelerinde Karesi Mebusu Ali Şuuri Bey tarafından tekrarlanan ve en çok itiraz edilen nokta; Ankara şehrini yönetecek şehremaninin, Dahiliye Vekaletinin bir memuru olacağı ve şehremanetin Dahiliye Vekaletinin bir kurumu olacağıdır.

2.1. Ankara'nın Şehremanleri ve Şehri Faaliyetleri

Kanun çıktıktan kısa bir süre sonra 4 Mart 1924'de Ankara'nın ilk Şehremini olarak Mehmet Ali Bey atanmıştır. Oldukça kısa olan görev süresi içinde Ankara'nın ilk planı olarak bilinen *Lörcher Planı* hazırlanmıştır; Ankara'nın eski ve yeni şehir ayrımı ilk defa bu planda yapılmıştır. Görev başında kısa süre kalmış, kanunu tam anlamıyla uygulaması için, bu konuda tecrübeli biri olan İstanbul Şehremini Ali Haydar Bey [Yuluğ], İstanbul'dan getirilmiş ve Ankara'nın ikinci şehremini olmuştur. Haydar Bey, İstanbul Şehremaneti'nin başından Ankara Şehremaneti'nin başına getirilmiş ve 8 Haziran 1924'te görevine başlamıştır (Sarioğlu, 2011, 44).

Haydar Bey'in de görevi kısa sürmüştür. Ancak bu kısa sürede şehrin dönüşümünde etkili roller üstelenen bir şehremini olmuş, inşaatlar için gerekli yapı malzemelerini ve altyapı için gerekli hizmetlerin üretimini şehremaneti eliyle örgütlemiştir. Tuğla ve kiremit üretmiş, kereste temin etmiş, kireç fabrikaları kurmuş, elektrik üretimini başlatmış, buz fabrikası, gaz deposu, Viyana'dan getirilen bir uzmanın çalıştığı örnek fırın yaptırmış, Ankara itfaiyesini kurmuş ve geliştirmiş, şehrin yeşillendirilmesi için sera kurarak binlerce ağaç diktirmiştir. Şehremanetin faaliyetlerine ve özellikle de *büyük kamulaştırma* için, devlet bütçesinden önemli miktarda paralar ayrılmıştır. 26 Şubat 1925 günü kabul edilen 563 sayılı *Ankara Şehremanetine bir buçuk milyon lira ikrazı hakkında kanun* ile Maliye Vekaletinden 20 yıllığına % 6 faizle borç alınmıştır. Ankara'nın planlı gelişimine olanak tanıyacak büyük kamulaştırmayı gerçekleştirmek için gerekli yasal düzenleme, Ankara Şehremanetinin kuruluşundan bir yıl sonra yapılmıştır. 15 Mart 1925 günü kabul edilen 583 sayılı *Ankara'da inşası mukarrer yeni mahalle için*

muktazi yerler ile bataklık ve merzağı arazinin Şehremanetine istimlak hakkında Kanun ile Şehremanetine kamulaştırma yetkisi verilmiştir. Şehrin mevcut yerleşim alanlarına dokunmadan yeni yerleşim alanları yapılacak ve eski şehir için büyük sağlık sorunları yaratan bataklığa dönüşmüş su birikintileri kurutulacaktır. İstimlak bedellerinin 1915 yılı tapu değerinin 15 kat üzerinden yapılmasına karar verilmiştir. Kanun meclise geldiğinde 1924 senesi tapu değeri ile kanunun düzenlendiği görülmektedir. Karesi Mebusu Vehbi Bey'in itirazı ile başlayan tartışmadan sonra 1915 yılı değerlerine çekilmiştir. Aşar Kanunu'nda da değer tespitleri 1915 yılına göre yapıldığı için, referans yılı olarak 1915 seçilmiştir.

583 sayılı yasa ile eski Ankara aynen bırakılıp, yeni gelenlere yeni bir şehir açılacaktır. 4 milyon m² alan kamulaştırılarak bugünkü *Yenişehir*'in kurulmasına başlanmıştır. Her ne kadar kanun taslağında adı *Yeni Mahalle* olarak geçse de, isim kısa sürede *Yenişehir*'e dönüşmüştür. 583 sayılı yasanın gerekçesinde; Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi olan Ankara şehrinin modern ve her açıdan medeni bir yere dönüşebilmesi için gerekli her şeyin yapılacağı belirtilmektedir. Çimento, tuğla, kiremit ve kereste fabrikaları mubayaa edilerek tesisat ve inşaata başlanmıştır. İlkbahar gelmeden, su birikintileri ve bataklıklar istimlak edilerek kurutulmalıdır. Ankara, şimdi Ankaralılarından ziyade herkesin olmuş ve hükümet merkezi olduğu için Ankara'nın imarından da doğrudan devlet sorumlu olmuştur. Tutanaklarda görüldüğü kadarıyla İstimlak Kanunu varken, böyle bir kanun çıkarmanın gereksiz olduğu öne sürülmüştür. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, arazilerin değerinin 15 katına istimlak edilmesinin Teşkilatı Esasiye'nin 74. Maddesine uymadığını söyleyerek kanuna itiraz etmektedir. Ancak Ankara'nın ihtiyaçları acildir ve seri bir şekilde karşılanması gerekmektedir. Ankara, cumhuriyetin hükümet merkezidir, medeni ve modern ihtiyaçlara göre imar edilmelidir.

6 Mart 1926'da kabul edilen 770 sayılı *Ankara Şehremanetine iki milyon lira ikrazı hakkında Kanun* çıkarılmıştır. Tutanaklarda Trabzon Mebusu Muhtar Bey'in konuşmaları İstanbul-Ankara geriliminin sürdüğünün görülmesi açısından dikkat çekicidir: *"Ankara, hükümet merkezi olduğu için imarı gereklidir, ancak önceden Anadolu'nun bütün parasını İstanbul'a harcamıştık, şimdi Ankara'ya harcıyoruz."*. Devletin bütçesinden Ankara'nın imarına para harcanmasına itiraz ederken şehrin temel eksiklerinin halen çözülmediğini hatırlatmaktadır: *"Şehrin halen suyu yoktur, Hamamönü'nden ileride şehrin mecrasında lağım akmaktadır ve bunların üzeri*

kapanmadan 40-50 metrelik yollar açmak, çıplak adamın başına silindir şapka koymaya benzemektedir."

Ali Haydar Bey, 27 Kasım 1926'da sağlık nedenlerini ileri sürerek şehreminliği görevinden istifa etmiştir (İçişleri Bakanlığı, 1969; 456). Haydar Bey'den sonra şehremini olan Asaf [İlbay] Bey, 31 Ekim 1928'e kadar iki yıl Şehremanetinin başında kalır (İlbay, 2014). Mühendis olan Asaf Bey, şehrin ilk defa bir çalışma planı ve programını yaparak şehirleşme anlamında Ankara'yı tümünden imar etmeyi hedeflemiştir. Ankara şehrinin imarı için 24 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen 1351 numaralı *Ankara şehri İmar Müdüriyeti teşkilât ve vazâifine dair kanun* ile yeni bir kurum kurulmuştur. Kurumda 1 müdür, 1 idare heyeti ve gereği kadar ücretli memur ve müstahdem, yerli ve yabancı uzman istihdam edilecek ve kurumun kendine ait bir bütçesi olacaktır. Dahiliye Vekaletine bağlı olarak kurulan bu müdürlük, Ankara Şehremaneti'nin imar sorumluluğunu da alarak, şehirdeki imar konularının tek yetkilisi ve sorumlusu olmuştur (Altaban, 1998, 44). Ankara Şehremanetinin mali yapısı ve idari işleyişi Ankara'nın imarında yetersiz kaldığı görülmüş devlet bütçesinden daha çok payın Ankara'ya aktarılması için böyle bir kurumun oluşturulması ihtiyacı görülmüştür. Asaf Bey'in anılarında, mecliste tartışılan ve çıkması muhtemel bazı kanunlara özellikle valilik ve belediye başkanlığının birleştirilmesi konusuna muhalif olduğu anlatılmaktadır. Kendisi, planlı bir Ankara şehrinin temellerini kurduğunu düşünmektedir. Elektrik ve havagazı gibi şehrin medeni ihtiyaçları sağlanmış, su sorunu halledilmek üzere, ana caddeler açılmış ve kısmen tamamlanmış bir şehir olmuştur Ankara. Kendisi bir fen adamı olduğu için, valilik ve belediye başkanlığının birleştirilmesini istememektedir. Bu nedenle görevinden ayrılmak istediğini belirtmektedir. Asaf Bey, çocukluk arkadaşı Mustafa Kemal'den kendisini şehreminliğinden affetmesini rica etmiş ve mebus olma isteğini tekrarlamıştır. Böylece boş olan Bilecik mebusluğuna 4 Kasım 1928'de seçilmiştir.

2.2. Şehremanetinden Belediyeye

Erken Cumhuriyet döneminin ve Ankara tarihinin en tartışmalı isimlerinden biri olan Nevzat Tandoğan'ın Ankara'da görev alışı Asaf Bey'in yerine, şehremini vekili olarak göreve başlaması ile olmuştur. Tandoğan, Malatya Valisi iken, Temmuz 1927 seçimlerinde Konya'dan mebus seçilerek meclise girmiş ve parti müfettişliği yapmaya başlamıştır. Meclisteki ve partideki görevlerinden ayrılarak

önce şehremini vekili olmuş, 19 Haziran 1929'da Ankara Valisi Vehbi Adana Valiliğine tayin olunca, Ankara valisi olmuştur.

Nevzat Tandoğan'ın başına geçtiği Ankara'daki şehremaneti uygulaması 1930'a kadar sürmüştür. 10 Nisan 1930'da kabul edilen 1580 numaralı *Belediyeler Kanunu* ile şehirlerin yönetimleri konusundan çok önemli düzenlemeler yapılmış ve bütün yerel yönetimler şeklen aynı seviyeye getirilmiştir. Belediyeler Kanunu; 1 Eylül 1930'dan itibaren yürürlüğe girmesi kabul edilmiştir. Ancak, Ankara Şehri İmar Müdüriyeti aynen kalmıştır. Belediye Kanunu ile yalnızca Ankara Şehremaneti ve ilgili kanun ve kararlar kaldırılmıştır. Böylece Ankara için şehremaneti dönemi sona ermiş; 17 Eylül 1930 tarihli 5643 sayılı kararname ile Nevzat Tandoğan'ın Ankara Belediye Reisliği vekillikten asillığe dönüşmüştür. Bu tarihten sonra Ankara'da vali ve belediye reisi sıfatları taşıyan aynı kişi görev yapmaya başlamıştır. Kanununun 94. Maddesinde "*Ankara'da reislik Dahiliye vekâletinin inhası ve Reiscumhurun tasdiki ile vali veya kaymakamların uhdesine de tevdi olunabilir.*" demektedir. Ankara valisi, vekaleten şehremini olarak da görev yapabilirken; bu kanun ile valiler ya da kaymakamlar belediye başkanlığını üstlenmeye başlamıştır. TBMM 85 No'lu Komisyon Raporu'ndan anlaşıldığı kadarıyla İstanbul ve Ankara'nın valilerini belediye reisi yapmak için üretilen bu ara çözüm, daha sonra genelleştirilmiş ve Türkiye'nin bütün şehirlerinde uygulanmıştır.

3. Savaş Sanayisinin İstanbul'dan Taşınması ve Ankara'daki Gelişimi

16 Mart'ta İstanbul'un resmen işgali sonrasında 6 Nisan 1920 tarihli hazırlanan raporda, İstanbul ve çevresindeki mevcut askeri fabrikalarda mühimmat üretimine son verilerek ticari eşyaların üretilmeye başlandığı yazılmaktadır (Evsile, 1992, 45). Müdafai Milliye Vekaleti tarafından Demiryolları Askeri Müfettişliğine gönderilen 11 Mayıs 1920 tarihli emirde, Eskişehir'de top ve tüfek imalatı için, İmalatı Harbiye Müdürlüğü kurulduğu, ihtiyaçlarının karşılanması ve tamirhanenin düzenlenmesi için yardımcı olunması Şimendifer Müfettişliğinden istenmektedir (Gürel, 1989, 8). İmalatı Harbiye'nin çeşitli atölyeleri Eskişehir'de açılrsa da Eskişehir de İstanbul gibi işgal edilince, buradaki faaliyetler de durdurulmuş ve İstanbul'dan Eskişehir'e taşınan tezgahlar 30 Ağustos 1920'de Ankara'ya taşınmaya başlamıştır (Evsile, 1992, 48-50).

Askeri Fabrikaların İstanbul dışında yeniden kuruluşu için yer seçimi yapılırken; Müdafai Milliye Vekaletinin verdiği emir ile Kızılırmak'ın doğusuna geçilip, Kayseri'ye kadar gidilerek geniş bir alanda tarama yapılmıştır. Fabrikaların

kurulması için öne çıkan yerin, 1920'li yıllarda Ankara'nın Kızılırmak'ın doğusundaki tek kazası olan Keskin ve çevresi olduğu görülmektedir. Bu bölgede askeri sanayinin kuruluşuyla gelişmeye başlayan ve 1944'te kaza olan Kırıkkale'deki yoğunlaşma dikkat çekmektedir. Kırıkkale şehir merkezine dönüşecek olan Keskin Kazasına bağlı Yahşihan'daki Kırıkköy yakınlarında arazide; Kızılırmak üzerinde kurulacak santral ile enerji ihtiyacının karşılanabileceği görülmüştür. Fabrikaların kurulacağı yerde Kızılırmak'tan üretilebilecek en yüksek güç bile, makinelerin ihtiyacından çok fazladır. Ayrıca, Yahşihan ulaşım konusunda Ankara'nın doğusundaki diğer alternatiflerden öne çıkmaktadır. Kırıkköy, Yahşihan İstasyonunun 3 km doğusunda yer alırken; alternatifi olan Kayseri için yeni bir hat döşenmesi gerekecek ve bu hatta bir dekovil hattı ile Erikli veya Ulukışla'dan bağlanması gerekecektir. Kırıkköy'de, yerleşim yok denecek kadar azdır ve Kızılırmak'ın doğusunda kilometrelerce genişlikte boş vadiler bulunmaktadır. Bu nedenle ayrıca arazinin boşaltılması ve istimlak ile uğraşılmayacaktır. Ayrıca Kızılırmak üzerinde 30 tonluk nehir nakliyesi de yapılabilmektedir. Kırıkköy civarı tercih edilerek imalatı harbiye fabrikalarının buraya kurulmasına 9 Mayıs 1921'de karar verilmiştir (Evsile, 1992, 55).

Sanayinin kurulması için seçilen Kırıkköy arazisi içerisinde Çoraközü Suyunun geçerek Kızılırmak'a aktığı vadi, ileride Kırıkkale kazasının merkezi olacaktır (Köksal, 1964, 169-185). 28 Şubat 1922 tarihinde kabul edilen bir yasa ile Askeri Fabrikalar İdaresi, Mart 1922'den itibaren Müdafai Milliye Vekaletine bağlı bir müdürlüğe dönüştürülmüştür. Bu tarihten sonra Vekaletine bağlı askeri sanayi tesislerinin hepsi Askeri Fabrikalar İdaresi'ne bağlanmış ve bütçesi bağımsız bir Müdüriyeti Umumiye kurulmuştur. 1923 yılı sonlarında Askeri Fabrikalar Müdüriyeti Umumiyesi'ne bağlı olan toplam 18 birim bulunmakta ve bunların bir kısmı faaliyet dışıdır. Çalışanların büyük bir kısmı, zorunlu askerlik hizmetini yapmaktadır. Faaliyette olmayan bazı fabrikaların sadece adı görülmekte ve çalışanları birkaç yönetici ve binaları bekleyen bekçilerden oluşmaktadır. Bir bütün olarak Askeri Fabrikalar Müdüriyeti Umumiyesi, bağlı olduğu Müdafai Milliye Vekaletinden ya da Erkanı Harbiye Umumiye Riyasetinden daha büyüktür. 1923'te kabul edilen 348 sayılı yasa ile yapımı devam eden Yahşihan'da Tapa Fabrikası ve Ankara'da Fişek Fabrikası'nın inşaatları bitirilmeye çalışılacaktır. Bu iki fabrika, daha önce Ankara'ya taşınan imalathane ya da atölyeler haricinde Ankara'da sıfırdan kurulan ilk askeri fabrikalardır. Müdafai Milliye Vekili Karesi Mebusu

Kazım Paşa [Özalp], yeni fabrikalar kurulması için 1924 yılı bütçesinden 1 milyon lira avans verildiğini belirtmektedir. Yeni fabrikaların nerelere yapılacağına dair tartışmaların sürmesinin anlamsız olduğunu, fabrikalar için bir program hazırlandığını ve Ankara'da ve Yahşihan'da fabrika inşaatlarına başlanıldığını söylemiştir. Mesela, Gümüşhane Mebusu Zeki Bey [Kadirbeyoğlu], yeni fabrikalar için yer seçiminde Bünyan Hamid [Kayseri'nin kuzey doğusunda yer alan Bünyan ilçesi] kazasının seçilmesini ve burada bulunan şelalelerdeki su kuvvetinden elektrik üreterek yararlanılmasını istemektedir. Ancak orada şimendifer olmadığı için nakliyenin pahalı olacağı düşünülerek itiraz edilmektedir. Oysa zaten fabrikaların nereye yapılacağı çoktan belirlenmiştir. Harbi Umumi'de Marmara havzasındaki fabrikaların tehlikeli mevkide olması nedeniyle, memleket savunmasında su gücünün nerede olduğu ve önemli fabrikaların nerelere kurulabileceği hakkında Erkanı Harbiye raporlar hazırlamıştır. Bu raporlarda Kızılırmak üzerinde kurulacak fabrikanın Yahşihan'a yakın yerde su kuvvetinden yararlanması da değerlendirilmiştir.

Kazım Paşa, İstanbul'daki atıl fabrikaların malzemelerinin de zamanla Anadolu'da tespit edilen yerlere taşınarak ve yeni atölye ve fabrikaların açılacağını Meclis'te tekrar açıklamıştır. İmalatı Harbiye Fabrikaları, ticari kaygılarla değil, devletin askeri malzeme ihtiyacını karşılamak için kurulduğundan, işleyişi kar güdüsüyle hareket eden ticari işletmelerden farklı olmuştur. 1924 yılına kadar hiç hesap tutulmamış gelen siparişleri vaktinde yetiştirmeye özen gösterilmiş ya da tamir için getirilen silahlar tamir edilmiştir. 1924 yılından itibaren ise, mülhak bütçeye geçilmiş olması nedeniyle muhasebeye önem verilmeye başlanmış, kayıt tutularak faaliyetler ücretlendirilmiştir. 1924'te ise müstakil ve ticari bir mahiyet almış, atölye ve fabrikalara gelen işler devlet siparişi olmasına rağmen para alınmaya başlanmıştır.

Keskin Fişek Fabrikası, Şubat 1921'de kurulmuştur ve 1925'te "Mühimmat Fabrikası"na dönüştürülmüştür. 1926'da mevcut tezgahlar büyütülmek için ihaleye verilmiş, Pirinç Döküm ve Haddehanesi, Fabrika olarak 300 civarında çalışanla 1929'da faaliyete başlamıştır. 1925 yılında ihale edilen Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası 1929 yılında üretime geçmiş; mermi, tapa ve imla işletmelerinden oluşmaktadır (Evsile, 1992, 111). Silah sanayisine yan ürün sağlamak için Ankara Marangoz Fabrikası, 1921 yılında faaliyete başlamış ve giderek genişlemiştir (Evsile, 1992, 149). Ankara (Gazi) Fişek Fabrikası, 1921'de faaliyete başlamıştır. Eski tezgahlarla 1929'da fabrika olarak işletmeye açılmıştır.

Daha sonra Gazi Fişek Fabrikası olarak adlandırılmıştır. Kayaş Kapsül ve Mermi Fabrikası, az sayıdaki tezgahlarla 1930 yılında kurularak üretime açılmış ve 1931 yılında fabrikalaşmıştır. 1934 yılında binası ihale edilmiş, ancak yetişmiş eleman eksikliği yüzünden uzun süre tam kapasite çalışmamıştır. 1959 yılında tamamlanan yeni kapsül ve proteknik atölyeleri ile modern bir fabrika haline gelmiştir (50 Yılda Sanayii, 1973, 222).

Askeri Fabrikaların tek müşterisi Müdafai Milli Vekaleti olduğundan, 1930lara gelindiğinde fabrikaların gelirleri azalmış, tezgahlar ve işçiler boş kalmıştır. Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğünün bütçesi ve masrafları 1930'dan itibaren düşmeye başlamıştır. 18 Haziran 1932 tarihinde kabul edilen 2013 sayılı yasa Askeri Fabrikalara 50.000 lira döner sermaye tahsis edilmiştir. Döner sermayenin devrinden elde edilen kazanç, her sene bir sonraki seneye devredebilir. Bütçe sorunları nedeniyle bu zamana kadar tam kapasite çalıştırılmamış olan fabrikalar, farklı kurumlardan sipariş alma imkanına kavuşmuş ve tam kapasite çalıştırılma imkanı doğmuştur. Döner sermaye, idari yapı değiştirilmeden askeri fabrikaların iş hacminin artırılma imkanı sağlamıştır. Askeri Fabrikalar; Devlet Demiryolları için ray, Posta Telgraf Genel Müdürlüğü için telefon teli, Jandarma için nal gibi malzemeler üretmiştir (Evsile, 1992, 200).

Mamak Laboratuvarına 1932'de maske atölyesi yapılmış ve Kızılay Cemiyeti'nin de 1935'de kurduğu Gaz Maske Fabrikası ile 1944'te birleştirilmiştir. Böylece Mamak Gaz-Maske Fabrikası oluşmuştur (Evsile, 1992, 65). Elmadağ'daki Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası'nın inşaatına 1928 yılında İhisarlar İdaresince bir Fransız firmasına başlatılmış, 1934'de Askeri Fabrikalar Müdürlüğüne geçmiştir (Evsile, 1992, 131). Trotil Fabrikası 1935'de açılmıştır. Oleum Fabrikası 1936'da açılmıştır. Sülfürik Asit ve Nitrik Asit Teksifhaneleri 1935'de işletmeye açılmıştır. Fitol Fabrikası 1935'de işletmeye açılmıştır. Nitrogliserinli Barut Fabrikası, 1936'da ihale edilmiş ve 1939'da üretime geçmiştir. Karabarut ve Dinamit imalathaneleri de vardır ama kuruluş tarihleri bilinmemektedir. Asiyozgat Köyünün, Elmadağ adlı bir kazaya dönüşmesinde ve kaza merkezi olarak gelişmesinde bu fabrikaların rolü çok önemli olmuştur. Elmadağ adlı belediye 1944'te kurulmuş ve 1958 yılında kazaya dönüştürülmüştür. Fabrikaya yerel halk *Demir Kapı* demektedir. 1952 yılında fabrikanın bütün bölümleri tamamlanmıştır (Ceylan, 1983, 24). 1935 yılında Tüfek Fabrikası kurulmuştur. 1938 yılında Kırıkkale Dişli Fabrikası kurulmuştur. Kırıkkale (Nitroselülozlu) Barut Fabrikası 1936 yılında ihale edilmiş, Kırıkkale'nin 7 km

güneyinde Kızılırmak kıyısına kurularak 1939'da üretime başlamıştır (Evsile, 1992, 141). Kırıkkale Top Fabrikası, Zeytinburnu'ndan sökülen tezgahlarla faaliyete başlamış, 1934'te genişletilerek daha büyük bir tamirhane haline gelmiş, 1939 yılında modern bir top fabrikası olarak açılmıştır (Evsile, 1992, 87).

1950 yılına gelindiğinde Askeri Fabrikaların adı ile beraber kurumda köklü bir değişikliğe gidilmiştir. 8 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5591 sayılı yasayla *Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu* faaliyetlerini Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı olarak yürütmek üzere kurulmuştur. Yasanın ilk maddesinde kurumun 3460 sayılı yasaya da tabi olduğu belirtilmiştir. Merkezi Ankara'da olan bir iktisadi devlet teşekkülüdür. Sermayesinin tamamı devlet tarafından verilecektir. Kuruma bağlanan ve ona ait olan 16 fabrikanın 7'si Kırıkkale'de, 5'i Ankara'dadır. Askeri fabrikaların Müdafai Milli Vekaleti ile bağı kesilmiş ve MKE'nin kurulması ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlanmıştır.

4. Ankara'nın İaşesinde Orman Çiftlikleri

Mustafa Kemal Paşa, Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele için toplayıp gönderdiği yardım paralarının bir kısmı ile 26 Ağustos 1924'de İş Bankası'nın kuruluşuna katkı sağladıktan sonra, elinde kalan yardım parası ile ziraat sahasında çalışmaya karar vermiştir (Kocabaşoğlu vd., 2001). Çiftlikler için ilk araziler 1924 yılı sonlarında alınmaya başlanmıştır. Bu amaçla İstasyon çevresindeki ve demiryolu hattı boyunca yer alan çiftlikler 100-120 bin lirayı geçmeyen bir değerle sahiplerinden ve metruk mallar idaresinden alınmıştır (Soyak, 1973, 685). Çiftliğin merkezini oluşturan ve temellerinin atıldığı yer 20.000 dönümden oluşan Orman Çiftliği arazisidir. Mustafa Kemal Paşa, ilk satın aldığı Orman Çiftliği, Yağmur Baba Çiftliği ve Balgat Çiftlikleri'nin işleri ile ilgilenmesi ve kendi adına çiftlikle ilgili her tür faaliyeti yapması için 6 Haziran 1925'de Tahsin Bey'i [Coşkan] görevlendirmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya ilk geldiğinde kaldığı Kalaba Köyündeki Numune Çiftliğine şeklen benzeyen, ancak mülkiyet ve idare konularında önemli farklılıklar gösteren bir ziraat işletmesi kurmaya girişmiştir. En önemli farklılık çiftlikleri özel mülkiyet olarak kurması ve daha sonra görevlendirdiği kişilerin devlet görevlisi olmamasıdır.

1926 yılında yayınlanan *Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Ankara Çiftlikleri* adlı eserde; çiftliklerin toplamda 80.000 dönümlük Orman, Balgat, Yağmur Baba, Macun, Göğercinlik [Güvercinlik], Ahimesud [Etimesgut] adlı altı araziden oluştuğu yazmaktadır (*Ankara Çiftlikleri*, 1926). Çiftliğin kuruluş nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür: *Makineli ziraatın teşviki, tohum ıslahı ve*

dağıtımı, kümes hayvanları ve arıcılığın ıslahı, sütçülük ve konservecilik, fidan yetiştiriciliği, makineli tarım yapabilen ziraatçılar yetiştirmek, toprağa konan sermayenin karlılığını göstererek memlekette üretimi arttırmak (Öztoprak, 2006, 30-31). Çiftlik arazisinde hayvancılığın yanında ziraat imkanları da araştırılmıştır. Uzmanlara tetkikler yaptırılmış ve toprak sürekli analizlere gönderilmiştir. Arazinin geneli bataklık ya da çorak ve toprak ise tuzlu ve aşırı kireçli olmasına rağmen, Çiftlik arazisinde ilk tarımsal faaliyet, 5 Mayıs 1925 günü, demiryolunun 5. km'sinde Yassı Dere civarında üç çadır kurularak başlamıştır (Öztoprak, 2006, 71). İlk yıl, Orman ve Ahimesud Çiftliklerinde 14.000 dönüm yer hazırlanarak hububat ekilmiştir. İlerleyen yıllarda ölçek küçültülerek ziraat yapılan tarla 6-8.000 dönüm olmuştur (Atatürk'ün Çiftlikleri, 1939, 27). Çiftlik arazileri üzerine inşaatlar 1925 yılının Ağustos ayında başlamış ve ilk yapılar yaklaşık bir sene içinde tamamlanmıştır. İdari binadan başka inekhane, günlük 3 ton süt işleyebilecek kapasitede buzhanesiyle beraber süthane, 5.000 tavuk kapasiteli tavuk çiftliği ve her biri 1.600 koyunu alabilecek olan üç ağıl yapılmıştır (Öztoprak, 2006, 47).

1925 yılından itibaren koyun, inek ve manda ile hayvancılığa giriş yapılmıştır. Çiftlik idaresi öncelik sırasına göre koyun ve tiftik, inek ve manda, at, kümes hayvanları ve arı ile ilgilenmiştir. Eylül ayından itibaren 5.000 baş koyun sürüsü getirilmiş; Orta Anadolu'da daha önce hiç denenmemiş olan Kıvırcık koyun tercih edilmiştir (Öztoprak, 2006, 75). Kışı Ankara'daki çiftlik ağıllarında geçiren koyunlar, Haziran ve Kasım ayları arasında Aydos Yaylasına götürülmektedir. Böylece Ankara'ya 120 km uzaklıkta ve 1.500-2.000 metre yüksekliğindeki arazilerde koyunlar otlatılarak, geleneksel yaylacılık imkanı yaratılmıştır. Süthane, çiftliğin ilk gününde yapmış ancak tam kapasite kullanılması için 5 yıl daha beklemek gerekmiştir (Ünal, 2014, 155-173). Kümes hayvancılığına, Çiftlik açıldığı ilk günden başlanmıştır; tavuk, hindi, kaz ve ördek; çiftlikte yerini almıştır. Yerli türlerin yumurta verimi düşük olduğu için, legorn ve rodeyland tavuklarla işe başlanmış, bu türlerin Ankara'ya alıştığı görülünce, piyasanın tavuk eti ve yumurta ihtiyacı karşılanmaya başlanmıştır (Atatürk'ün Çiftlikleri, 1939, 58). 1929 yılında 1.000 tavukluk 4 fenni kümes yapılmıştır.

1925 yılından itibaren hububat ekilerek ilk tarımsal faaliyet başlamıştır. Hayvancılık faaliyetleri de aynı yıl başlamıştır. *Örnek tarımsal faaliyet yürütmek* ilk amaç olsa da, ürünler ilk günden itibaren pazara yönelik üretilmiştir. Çiftliğin örgütlenişinde, tarım ürünlerinin tüketicilere ulaştırılmasında ve satılmasında 1929 krizine kadar Ankara'daki aracı komisyonculardan faydalanılmıştır.

Ürünlerin araçlarla satıldığı ilk dönemde, perakende fiyatı belirlenmemiş, tüketiciye ulaşan fiyatlar aracının karına ve çıkarına kalmıştır. Çiftlik ürünlerini farklılaştıracak ambalajlar kullanılmadığı için, araçlar sadece çiftlik ürünlerini değil, çevre köylerden aldıkları benzer ürünleri de çiftlik ürünleri ile beraber satmıştır. 1929 dünya krizi sonrasında işlenmemiş tarım ürünlerinin fiyatlarında görülen düşüş, çiftliğin ürünlerini aracasız ve işlemden geçirerek satması ile sonuçlanan yeni bir süreci başlatmıştır. Kitlesel üretim için atölye ve imalathaneler geliştirilerek sanayi tesislerine dönüştürülmüştür. Birim fiyatı belirlenen ürünlerle, pazara kısa süre içinde yüksek üretim oranları ile katılmış ve aracasız, tüketiciye doğrudan satış yapılmıştır (*Atatürk'ün Çiftlikleri*, 1939, 25). 1929 krizi sonrasında çiftliğin faaliyetleri toprak mahsullerinden mandıra ürünlerine ve ziraat endüstrisine yönelmiştir. Pastörize süt, tereyağı, peynir, şarap, gazoz, üzüm suyu, bira üretimi önemli hale gelirken; yetiştirilen hububatın az bir kısmı piyasaya çıkarılmış, önemli kısmı çiftlik bünyesinde hayvan gıdası olarak kullanılmış ya da arpa gibi bira sanayisinin hammaddesi olmuştur. Ankara'da belediyenin teşviki ile Yenışehir, Hacıbayram ve Samanpazarı'nda, İstanbul'da ise Yalova'daki Millet ve Baltacı çiftlikleri kurulduktan sonra Kadıköy ve Beyoğlu'nda olmak üzere toplam 5 adet satış mağazası açılmıştır (Soyak, 1973, 685).

Süthanede 1930'dan itibaren pastörize süt imalatına başlanmıştır. Süt satışları 1929 yılında 50.000 litre düzeyinden başlamış, 1936 yılında 66.573 litre ve 1937 yılında 114.254 litreye kadar yükselmiştir. İşlenmiş gıdalarda kullanılan hammadde, çiftliğin kapasitesinden daha fazlası olmuş; güvenilir çiftliklerden alınan ürünlerle üretim takviye edilmiştir. Çiftlikteki ineklerin türleri ıslah edilirken günde 10 litreden az süt veren inekler yıldan yıla elden çıkarılmıştır. Kalanlar ıslah edilmeye devam edilmiş ve günde 18-20 litre süt veren türler oluşturulmuştur. 1939'da sağmal inek kadrosu 500'e kadar çıkarılması öngörülmüştür (Öztoprak, 2006, 79). Koyun sütlerinden Silivri yoğurdu yapılmıştır. Mevsimine göre inek-manda, inek-koyun ve yaz aylarında koyun yoğurtları üretilmiştir. 1936 yılında 153.271 kg ve 1937 yılında 134.439 kg kadar yoğurt satılmıştır (*Atatürk'ün Çiftlikleri*, 1939, 72). Çiftlik yoğurdu Ankara piyasasına girmeden önce; Ankara'ya İstanbul, Bursa, Manisa ve Afyon'dan yoğurt gelirken, artık çiftlik Ankara pazarına hakim olmuştur. Çiftliğin Yoğurthanesi, modern teknikleri kullanan sıhhi şartlara uygun bir işletme haline getirilmiştir. Çiftlik bünyesinde peynir yapılmasına da başlanmış, beyaz peynirin yanında kaşar peyniri, tulum ve salamura peynirleri çeşitlerin arasına eklenmiş ve talebe göre miktar arttırılmıştır (Ünal, 2014, 155-173). Yazın Aydos Yaylası'na çıkan koyunların

sütünden kaşar peyniri yapılmış ve çok aranan bir peynir olmuştur. 1937 yılında 15.209 kg kaşar peyniri ve 20.481 kg salamura peyniri satışı yapılmıştır (*Atatürk'ün Çiftlikleri*, 1939, 73).

Çiftliğe aşılı ve aşısız Amerikan asması dikilerek bağcılığa da giriş yapılmıştır. Ankara'nın genelinde yerli türler bulunurken, ilk defa aşılı bağ Orman Çiftliğine dikilmiştir (Oraman, 1937). İlk yıllarda oluşturulan bağlardan 1929'da ürün elde edilmeye başlanmış ve deneme amaçlı şarap ve likör üretilmiştir (Öztoprak, 2006, 67). 1931 yılında üretime 2.591 litre şarap ile başlanmış ve 1937 yılında 74.286 litre satışa ulaşılmıştır (*Atatürk'ün Çiftlikleri*, 1939, 75). 1953'de Ankara'da 1.000.000 litre, Nevşehir yakınlarındaki Nar Köye 1.000.000 ve Kilis'e 1.500.000 litre kapasiteli kav bulunmaktadır. Üretilen şaraplar Ankara Şarabı (kalecik beyaz ve karası), Narköy Şarabı (Emir) ve Kilis Şarabı (Horos karası) gibi, üretildiği yerin adını almaktadır.

Demir Eşya ve Pulluk Fabrikası, çiftliğin ilk dönemlerinde tamirhane olarak kurulmuş, çiftliğin makinelerinin tamiri ve yedek parça imali işleri görülürken, zamanla demir döküm kısmı, tesviye ve montaj kısmı, demirhane ve torna hane, kafes teli işleri eklenmiştir. Ankara ve civarındaki kimi illerdeki traktör ve diğer ziraat makinelerinin onarımı da bu atölyede yapılmaktadır. 1931 yılında çiftliğin pulluk ihtiyacını karşılayıp, fazlasını çiftçiye satmak için piyasaya açılmıştır (Ünal, 2014, 155-173). Demir Eşya ve Pulluk Fabrikası'nda Çiftlikte kullanılmak üzere inşaat malzemeleri, su tesisatı, makine parçaları, heykel ve sütun başlıkları, kapı ve parmaklıklar, havalandırma, elektrik ve havagazı tesisatı, yangın dolapları, havagazı ocakları gibi malzemeler üretilmektedir (Keskinok, 2008, 70-90). 1937 yılında 5.000 pulluk üretilmiş ve 1938'de ise 10.000 pulluk siparişi alınmıştır. Fabrika pulluktan başka, tohum temizleme makinesi, tırmık, tereyağı pres aleti gibi modern tarımı destekleyecek makineler de üretilmiştir.

Çiftlik bünyesinde bir bira fabrikası kurulmasına 1932'de Mustafa Kemal karar vermiş ve etüt yapıldıktan sonra 1933 yılında Malt ve Bira Fabrikası kurulmasına başlanılmıştır. Çiftlikte bira üretilmeye başlandığı dönemde Bomonti-Nektar Müttehit Fabrikaları Anadolu Şirketi bira üretiminde İnhisar İdaresi'nden 1 Ocak 1928'den itibaren aldığı 10 yıllık ruhsatı ile piyasayı tek başına kontrol etmektedir (Soyak, 1973, 698-701). Çiftlik için alınan ruhsatla Bomonti'nin şartlarından daha ağır olmasına rağmen yine de kar edilebildiği görülünce, Ankara'da üretime geçilmiştir. Çiftlik'te bira imalinde kullanılacak makineler

Almanya'dan getirilmiştir. Üretilecek bira çeşitleri, Viyana Beynelmül Bira Enstitüsü'nün reçeteleri ile hazırlanmış ve Ekim 1934'de piyasaya girmiştir (Öztoprak, 2006, 92). Normal, Siyah, Salon ve Salvator olmak üzere dört çeşit bira üretilmektedir. Bira fabrikası olarak adlandırılrsa da, fabrikada malt, bira, buz, soda, gazoz ve dondurma da üretilmiştir. Açılan ilk fabrikanın günlük 8 saat mesai ile günde 2.500 şişe soda ve gazoz ile yılda 3.500 hektolitreye bira üretim kapasitesi bulunmaktadır (*Atatürk'ün Çiftlikleri*, 1939, 66). Biranın hammaddesinin arpa ve şerbetçiotu olması nedeniyle; çiftlik ve çevresinde arpa tarımı ve şerbetçiotu ekiminin genişletilmesine karar verilmiştir. Böylece bira sanayisi, çiftlikteki ve bölgedeki tarımsal ürün deseninin çeşitlendirilmesine katkı sağlamış, civardaki köylülerin alıcısı hazır arpa ve şerbetçiotu ekmesini sağlamıştır. Çiftlikte, tohumu Avusturya'dan getirilen Hana Arpası ziraatı yapılmaya başlanmıştır (*Atatürk'ün Çiftlikleri*, 1939, 33). Bira sanayisi için arpa ve şerbetçi otu yanında Kırkgöz mevkiinden gelen su kullanılmıştır. Ayrıca bira fabrikasında kullanılan arpalardan çıkan küspeler, çiftlikte hayvan yemi olarak kullanılmıştır (*Atatürk'ün Çiftlikleri*, 1939, 65).

Orman Çiftliği Bira Fabrikası'nın genişletilmesi için çiftliğin kendi sermayesinin yanında Ziraat Bankası'ndan kredi çekilmiştir (Öztoprak, 2006, 95). İlk fabrika genişletildikten sonra, ikinci bira fabrikası 1937 yılında 70.000 hektolitreye kapasite ile faaliyete geçmiştir. Bomonti şirketinin 1928 yılında imzaladığı imtiyaz sözleşmesini 10 yıl sonra ikinci defa uzatmak istemesine rağmen, üretim izni yenilenmediği için 1937 yılının sonunda üretim faaliyetlerini sona erdirmiştir. Çiftlikte ikinci bira fabrikasının açılması ve karlılığı konusunda Başbakan İsmet İnönü ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk arasında bir anlaşmazlık olduğu; Hasan Rıza Soyak'ın hatıralarında aktarılmaktadır. Devletin zirvesinde bir krize de eşlik eden bu sürecin sonunda, Bomonti devletleştirilmiş, İkinci Bira Fabrikası açılmış ve Başbakan Celal Bayar olmuştur (Soyak, 1973, 711). 25 Ekim 1937'de İnönü, Başbakanlıktan istifasını vermiştir (Selek, 1987). 1937 yılında 100.095 litre açık ve 342.199 litre şişe ile toplam 442.294 litre bira satılmıştır. Bomonti'nin kapanması ile rakipsiz kalan Çiftlik Birası için, 1938 üretim programında 850 ton arpa, 5.700 kilo şerbetçi otu kullanarak 25.000 hektolitreye bira üretileceği belirtilmektedir (*Atatürk'ün Çiftlikleri*, 1939, 66). Rakamlardan, bira fabrikasının tam kapasite çalışmadığı ve kapasitesinin üçte biri kadar bira ürettiği anlaşılmaktadır. İçki ruhsatı yenilenmeyen Bomonti 16 Nisan 1940'da çıkarılan 3811 sayılı kanun ile devletleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Ankara'nın iaşesinde çok önemli bir yeri olan çiftliklerin geleceği hakkındaki ilk değerlendirme; Mustafa Kemal Nutuk'u okurken, Parti'ye bağışlayacağını bildirmesidir. Aradan 10 yıl geçtikten sonra çiftlikleri Devlet'e bağışlamıştır. 1930'ların ikinci yarısında Parti ve Devlet arasındaki ayrımın ortadan kalktığı bir dönemde çiftliklerin partiye değil de devlete bağışlanması dikkat çekicidir. Atatürk'ün görüşünü sorduğu Devletin ve Partinin başında bulunan İsmet İnönü; parti ile devlet arasındaki ayrımın ortadan kalktığını ve çiftliklerin devlete bağışlanmasında bir sakınca olmadığını söylemiştir (Soyak, 1973, 712). Atatürk, 11 Haziran 1937'de Başvekalet'e hitaben yazdığı yazıda; tasarrufunda bulunan bütün Çiftlikleri, üzerlerindeki fabrika ve imalathaneleri ile canlı hayvan varlığını Hazineye bağışladığını bildirmiştir. 12 Haziran 1937 tarihinde Mecliste yapılan görüşmelerde bu durum ele alınmıştır. Tapularının devri noter huzurunda yapılmış olan 154.729 dönümden oluşan arazileri oluşturan çiftlikler şöyledir: *"Ankara'da, Orman, Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesut, Çakırlar Çiftliklerinden oluşan Orman Çiftliği; Yalova'da Millet ve Baltacı Çiftlikleri; Silifke'de, Tekir ve Şövalye Çiftlikleri; Dört Yol'da Portakal bahçesi ile Karabasamak Çiftliği; Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği."*

Atatürk'ün 1937 yılında Başvekalet'e yazdığı, çiftliklerini Devlete bağışlama isteğini belirten mektupta çiftliklerin gelişimini anlatışı sadeleştirilerek anlatımı (Atatürk'ün Çiftlikleri, 1939, 24): *"13 sene devam eden çetin çalışmaları esnasında, bu iklimde yetişen her çeşit ürün ve ziraat sanatıyla ilgilenen müesseseler, ilk senelerden itibaren bütün kazancını çiftliğin gelişmesine aktarmış, büyük küçük türlü türlü fabrika ve imalathaneler kurulmuş, bütün ziraat makine ve aletleri yerinde kullanılarak, tamirleri yapılabilmiş, yerli ve yabancı hayvan ırklarından bölgeye en uygunu seçilerek yetiştirilmiş, kooperatif şekliyle civar köylerle de işbirliğine gidilmiştir. Çiftliğin yerine göre arazi ıslah edilmiştir."* Devredilen fabrikalardan Ankara'da olanların kapasiteleri şöyledir: *"Yıllık 7.000 hektolitreye kapasiteli Bira Fabrikası ve aynı düzeyde Malt Fabrikası, günde 4 ton kapasiteli Buz Fabrikası, günde 3.000 şişe üretebilecek Soda ve Gazoz Fabrikası, yılda 14.000 çeşit deri işleyebilecek Deri Fabrikası, Ziraat Aletleri ve Demir Fabrikası, günlük 15.000 kg pastörize süt ve 1.000 kg tereyağı kapasiteli modern süt fabrikası, Yoğurt İmalathanesi, yılda 80.000 litre kapasiteli Şarap İmalathanesi, iki taşlı elektrikli Değirmen."*

Çiftliklerin Hazine'ye bağışlandıktan sonra 1938'de Ziraat Vekaletine bağlı "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu" oluşturulmuştur. 1 yıl sonra; bira fabrikaları 6 Temmuz 1939 tarihinde İnhisarlar Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Ankara Bira Fabrikası'nda gazoz ve soda üretimine 1940

yılında son vermiştir. 1943 yılında fabrika bünyesinde 20.000 litre kapasite ile şarap üretilmeye başlanmıştır; Tekel'e devredildikten sonra, 300.000 litrelik rakı şişeleme ünitesi kurulmuş, daha sonra şişeleme kapasitesi artırılmıştır (Saltan vd., 1973, 87-91). 1949 yılında Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanmış, 1950 yılının başında ise *Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü*'ne dönüştürülmüştür. 24 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5659 sayılı yasa ile *Atatürk Orman Çiftliği* 7.500.000 lira sermaye ile kurulmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada Ankara'da meclisin açılması sonrasında şehrin 1923'de devlet merkezi olarak konumunun yasal güvenceye alınması ve şenlendirilmesinde İstanbul'un şehremaneti kurumunun doğrudan örnek alındığına dair çeşitli bilgiler verilmiştir. Bu süreçte; Ankara'nın vilayet merkezinden hükümet merkezine dönüşüm sürecinde Ankara Şehremaneti'nin bina yapımı, kamulaştırma ve şehrin planlanmasındaki etkin rol alışı, Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul'da faaliyeti sona eren İmalatı Harbiye Atölyelerinin Ankara merkezli olarak kurulması ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendi mülkü olarak faaliyete geçirdiği Orman Çiftliği'nin şehrin iâşesinin çözülmesinde önemli bir aktör olduğuna dikkat edilmelidir.

Ankara'nın makarri idare olmasından ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, 1924 yılında iâşesine yönelik adımlar bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından atılmış ve Orman Çiftliği ile süreç başlamıştır. 1924 yılına kadar Ankara'ya yönelik herhangi bir iâşe çalışması olmaması dikkat çekicidir. Ankara'nın göç alan ve kalabalıklaşan nüfusu yakın köylerinin üretimi ile karşılanmaya çalışılmıştır. Çiftlikler kurulduğu 1924 yılından itibaren 1937'de Hazine'ye devredilene kadar, dönemin koşullarına uygun olarak üretim yapısını sürekli değiştiren, ticari faaliyetlerinde kazandıklarını üretim alanını genişletmek için harcayan bir kurum olmuştur. Çiftlik kendi ineklerinden sağdığından daha fazla sütü köylülerden alarak işlemektedir. Bu yöntem, bira fabrikasına arpa temini sırasında da tercih edilmiştir. İlerleyen yıllarda üretim alanları daralırken sanayi üretimini artırmak için, köylülerden süt, üzüm, arpa, bal alınmış ve AOÇ olarak paketlenip logo basılarak piyasaya sürülmüştür. Çiftlikler gelişirken, çevresini de geliştiren ve üretimi pazara yönlendiren bir niteliğe sahip olmuştur. Bunun en temel nedeni Ankara'nın ihtiyaçlarının artışına yanıt verebilecek başka bir kurumun olmayışıdır. 1937 yılında Hazineye devredildikten sonra 1950'de AOÇ kurulana

kadar yaşadığı idari değişikliklerle, ne özünü koruyabilmiş ne de kuruluş amaçlarına geri dönebilmiştir.

Milli Mücadele'nin idare edildiği merkez olarak öne çıkarken burada kurulmaya başlayan savaş sanayisi, İstanbul'un payitahtlığını yitirmesi sonra Ankara'nın resmen merkez olma sürecinde tamamen kurumsallaşmıştır. Yeni kurulan devletin merkezi olarak kendisine çektiği nüfusun, Ankara'nın olanakları ile iâşesi için Mustafa Kemal Paşa'nın girişimciliği ile kurulan Orman Çiftliği; şehirdeki pazara yönelik ilk hayvansal ve tarımsal üretimi yapmıştır. Pek çok yerde başarısız bir uygulama olarak kayıtlara geçen Numune Çiftlikleri deneyiminden önemli dersler alınmış, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya ilk geldiğinde kaldığı Kalaba'daki Numune Çiftliği'nin tersine; Orman Çiftlikleri, başarılı ve üretken bir çiftlikten modern bir gıda sanayisine dönüşerek şehri beslemiştir.

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ve Ankara'nın başkent oluşunun 100. Yılı düşünülerek hazırlanmıştır. Bu yüz yıl boyunca çoğu zaman yöneticilerin özenle yaklaştığı bir şehir olsa da, bu özen süreklilik göstermemiştir. 1950lilerin ikinci yarısında yöneticilerin şehre olan ilgisini kaybetmeye başlamış, gün geçtikçe bu ilgisizlik daha çok artmış ve Ankara'nın başkent özelliklerini kazandıran pek çok fonksiyondan mahrum bırakıldığı görülmüştür. Bu açıdan İstanbul'un işgali sonrasında Ankara'nın başkent oluş dinamiklerini tekrar hatırlamak ve hatırlatmakta fayda vardır.

Kaynakça

- 50 Ünlü Vali, Meşhur Valiler, İçişleri Bakanlığı. Ankara: İçişleri Bakanlığı Merkez Bürosu Yayınlarından Sayı 1, 1969.
- 50 Yılda Türk Sanayii, Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 1973.
- Altaban, Özcan. "Cumhuriyetin Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyimi", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. ed. Yıldız Sey. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Atatürk'ün Çiftlikleri, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Neşriyatı. İstanbul-Ankara: Alaeddin Kırıl Klişe Fabrikası ve Basımevi, 1939.
- Ceylan, Mustafa. Tarihi ve Folkloruyla Elmadağ. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1983
- Evsile, Mehmet. Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938). Elazığ: Fırat Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1992.

- Gözler, Kemal. *Türk Anayasaları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1999.
- İlbay, Asaf. *Çocukluk Arkadaşım Atatürk*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Kaymaz, Nejat. "Mîsâk-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında". *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri 11-15 Ekim 1976 C. III*. Ankara: TTK, 1976.
- Kaynar, İhsan Seddar. *Engürü'den Ankara'ya: Ankara'nın İktisadi Tarihi (1892-1960)*. Ankara: Efil Yayınları, 2020.
- Kocabaşoğlu, Uygur vd. *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Köksal, Aydoğan. "Kızılırmak doğusunda Ankara'nın üç ilçe merkezi". *Türk Coğrafya Dergisi* 22-23 (1963-64), 169-185.
- Öztoprak, İzzet. *Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Ankara Çiftlikleri*, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1926.
- Saltan, Şevket vd., *Cumhuriyetin 50. Yılında Tekel*, Ankara, 1973.
- Sarioğlu, Mehmet. "*Ankara*" Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Selek, Sabahattin. *İsmet İnönü Hatıralar 2. Kitap*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt-1 (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Ünal, Reşat. "Atatürk Orman Çiftliği". *Mühendislik-Mimarlık Öyküleri* 1. ed. Mahmut Kiper. Ankara: TMMOB Yayınları, 2014.